

علامه فاضل، استاد عبدالحسین حائری، قریب به پنجاه سال از عمر خود را وقف احیای متون کهن و دستنوشته‌های معتبر علمی، ادبی، فقهی، تاریخی، کلامی، قرآنی و... محفوظ در کتابخانه مجلس کرده است و به واقع ایشان گنجینه‌ای است از دانش کتابشناسی اسلامی-ایرانی که به میمنت دقت خاص، بسیاری از ناشناخته‌ها و مجهولات دنیای نسخه‌های خطی به دست ایشان روشن شده است.

پیش از بررسی کوتاه فهرس گنجینه نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس که توسط استاد حائری تهیه شده است، مناسب دیده شد تا به اختصار شیوه فهرست‌نویسی استاد مرور شود. در این باره شاید بهترین مدرک نص سخن ایشان باشد:

«... به روش تحلیلی و تحقیقی و با اعتماد نکردن به نوشته سرلوحه‌های نسخه‌ها و سخنهای نسخه‌شناسان و با کوشش بسیار در تهیه مدارک...»^۱

استاد حائری با دقت و وسواس علمی، کوتاه و گویا، آنچه برای شناخت یک نسخه لازم است به خواننده منتقل می‌کند، نه بیش و نه کم. نمونه این روش را می‌توان در تجدیدنظر چاپ دوم جلد سوم فهرست

کتابخانه مجلس که جلوتر بیان خواهد شد دید. کوتاهی سخن و گویایی مطلب هیچ‌گاه باعث نگاه ساده به نسخ نبوده و برخلاف فهرست‌نویسان جدید، استاد برای یافتن نام نویسنده یا عنوان کتاب بارها نسخه‌ها را مطالعه کرده است و چنانچه دچار اشتباهی شده باشد در تعلیقات خود بدان اشاره کرده است:

«... این نویسنده با تعداد زیادی از آنها تاکنون آشنا نبوده یا در فهرس و مراجع یاد نشده بود و برای شناختن برخی از آنها بارها، سراسر نسخه را خوانده و به مراجع دور و نزدیک مراجعه کردم تا آنجا که برخی از کتابها و نسخه‌ها که همچنان ناشناس مانده بود و یا در شناسایی آن سهوی رفته بود، در تعلیقات، بار دیگر از آن سخن گفته و نکاتی را که بعد از چاپ فهرست به دست آورده‌ام در آنجا یاد کردم...»^۲

نمونه‌ای از این دقت علمی استاد را - که در سراسر فهرست‌های ایشان کم نیست - در باب استدراک کتاب تعلیقات می‌توان نشان داد. مؤلف در جلد نهم، بخش اول، درباره این کتاب می‌نویسد:

«... رساله‌ای است در فلسفه، با عنوانهای تعلیق، که مؤلف آن را تاکنون

نشناختم و چون نخست احتمال دادم که ترجمه از تعلیقات ابن سینا یا فارابی باشد، چند جای آن را با آن دو کتاب مطابقت کردم و تطابقی نیافتم...»^۳

اما استاد حائری در تحقیقات بعدی خود، از مؤلف کتاب آگاه می‌شود و ضمن معرفی او در استدرکات نحوه آگاهی خود را درباره او بیان می‌کند:

«... این تعلیقات^۴ از قوام‌الدین محمد رازی مؤلف عین‌الحکمه^۵ است... به این نکته با راهنمایی آقای احمد منزوی و تألیف پراچ ایشان توجه یافتیم»^۶

استاد حائری در فهرست به هر مطلب مفیدی که درباره انتقال نسخه‌ها به کتابخانه مجلس و شناخت کتابهاست اشاره کرده و به رسم امانت، سند گفته خود را بیان کرده است. در این باب می‌توان به تاریخچه انتقال کتابهای مرحوم تنکابنی به کتابخانه مجلس اشاره کرد که استاد حائری به نقل از مرحوم محیط طباطبایی آن را نقل می‌کند^۷ و نیز درباره نسخه شرح مقدمه فی معرفته استخراج اعمال اللیل و النهار من الربع المجیب تألیف یحیی بن محمد بن عمر بن الخطاب استاد حائری اشاره می‌کند که برای یافتن نام مؤلف آن از متن رساله مجموعه

علامه فهرست‌نگار

معرفی و بررسی فهرس نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس اثر استاد

عبدالحسین حائری

○ سیدسعید میرمحمدصادق

سیدجلال تهرانی موجود در آستان قدس رضوی استفاده کرده است.^۸

استاد حائری ضمن فهرست نویسی نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس، به برخی اشتباه‌های فهرست‌های نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دیگر پی برد؛ از جمله برخی مجلدات فهرست آستان قدس رضوی،^۹ فهرست کتابخانه الهیات دانشگاه تهران،^{۱۰} اشتباه اهلورث مؤلف فهرست نسخ عربی برلین،^{۱۱} الذریعه،^{۱۲} فهرست دانشکده حقوق، جلد سوم فهرست دانشگاه تهران، کتاب آثار و احوال خواجه نصیر تألیف مدرس رضوی و جلد دوم فهرست نسخه‌های خطی فارسی تألیف احمد منزوی.^{۱۳}

استاد همچنان که اشتباه‌های دیگر فهرست‌ها را در فهرست خود متذکر می‌شود، متواضعانه امیدوار است که «... اهل تحقیق هر خردی که بینند از راهنمایی و تذکر دریغ نوزند».^{۱۴}

با این مرور کوتاه در باب شیوه فهرستنویسی استاد، بررسی مختصری نیز در باب مجلداتی که استاد درباره نسخه خطی کتابخانه مجلس تألیف کرده است، صورت می‌گیرد. از میان ۳۹ مجلد فهرست چاپ شده و چاپ نشده، کتابخانه مجلس، ۱۷ مجلد آن به همت استاد حائری گردآمده است و دو مجلد آن توسط ایشان بازبینی شده و به چاپ رسیده است و بر ۶ مجلد آن نیز نظارت علمی داشته‌اند.^{۱۵}

الف) فهرسی که استاد حائری اقدام به تألیف آن کرده‌اند:

جلد چهارم فهرست (کتب خطی عربی) چاپ در سال ۱۳۳۵:

نسخه‌هایی که در این مجلد معرفی شده است براساس موضوعات ذیل است: کتابهایی راجع به قرآن (تفسیر و کشف الایات و...)، کتابهای خطب و کلمات قصار، کتابهای ادعیه و اذکار، کتابهای احادیث و اخبار، کتابهای اخلاق و مواعظ، کتابهای فقه، کتابهای اصول فقه، کتابهای کلام و اصول اعتقاد، کتابهای فلسفه و عرفان و سلوک، کتابهای منطق، کتابهای هیئت و نجوم و ریاضیات، کتابهای طب و طبیعیات، کتابهای فرهنگ و لغات، کتابهای تاریخ و سیرت و رجال، کتابهای نحو و صرف و معانی و بیان و بدیع، کتابهای شعر و ادبیات، کتابهای مناظره و آداب بحث و کتابهای متفرقه. در انتهای این فهرست، مؤلف نمایندگانی از اشخاص، اماکن، نسخه‌های معرفی شده و کتابهایی که در این فهرست به مناسبتی از آنها استفاده شده است، ارائه کرده است. مجموعه کتب و رسائلی که در این فهرست شرح شده است، بالغ بر ۳۸۲ نسخه می‌شود.

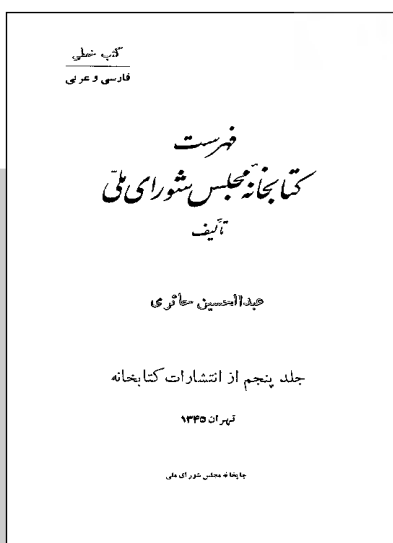
جلد پنجم فهرست (کتب خطی فارسی و عربی) چاپ در سال ۱۳۴۵:

این فهرست به دو بخش کلام و فلسفه تقسیم‌بندی شده است. بخش اول ۳۴ صفحه و بخش دوم به استثنای ذیل‌های کتاب ۴۵۳ صفحه است که مجموعاً ۳۱۵ نسخه خطی در آن معرفی شده است. این کتاب دارای چند

ذیل است. ذیل نخستین آن شامل اطلاعاتی است درباره نسخه‌هایی که یک یا چند نسخه از آن در این فهرست توصیف شده، ولی چون مجدداً نسخه‌ای از آنها یافت شده، در این ذیل به معرفی آن اقدام شده است. ذیل دوم مربوط به رساله‌های فارسی جلد چهارم است. شایان ذکر است که جلد چهارم کتابخانه، ویژه نسخ خطی عربی بوده که در آن رساله‌های فارسی معرفی نشده است. این رساله‌ها توسط آقای سیدابراهیم دیباجی (دکتر ابراهیم دیباجی، استاد دانشگاه) استخراج شده است که به ترتیب حروف الفبا و با ذکر صفحه فهرست جلد چهارم و شماره رساله آمده است. پس از این دو ذیل، تصاویر برخی نسخ مهم از جمله حاشیه‌های عاملی بر الهیات شفا، حاشیه شفا تألیف سبزواری، رسائل اخوان الصفا، شرح تلویحات ابن کمونه، شجره الهیه شهرزوری و... آورده شده است. سومین ذیل این فهرست نمایگان این جلد است که شامل نمایه نسخه‌های معرفی شده به ترتیب شماره، نمایه نسخه‌های معرفی شده، به ترتیب حروف الفبا با ذکر شماره صفحه و نمایه اشخاص، جاه‌ها، انساب، قبایل، کتابها و مراجع است.

جلد هفتم فهرست (کتب خطی فارسی و عربی) چاپ در سال ۱۳۴۶:

این فهرست شامل ۲۶۰ جلد نسخه و مجموعه خطی است که با احتساب رسالات مجموعه‌های آن بالغ بر ۳۹۸ رساله و کتاب می‌شود. این تعداد رساله و نسخ به همراه ۳۳۸ جلد کتاب چاپی، مجموعه‌ای اهدایی امام جمعه خویی است که توسط مرحوم جمال

استاد حائری ضمن فهرست نویسی نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس، به برخی اشتباه‌های فهرست‌های نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دیگر پی برد؛ از جمله برخی مجلدات فهرست آستان قدس رضوی، فهرست کتابخانه الهیات دانشگاه تهران، اشتباه اهلورث مؤلف فهرست نسخ عربی برلین، الذریعه، فهرست دانشکده حقوق، جلد سوم فهرست دانشگاه تهران، کتاب آثار و احوال خواجه نصیر تألیف مدرس رضوی و جلد دوم فهرست نسخه‌های خطی فارسی تألیف احمد منزوی

امامی به کتابخانه مجلس اهداء شده است. استاد این مجلد فهرست را براساس پانزده موضوع تقسیم کرده است: آداب و اخلاق (۵ نسخه)، احایث و اخبار (۳۲ نسخه)، ادعیه و اذکار و امداد (۱۵ نسخه)، اصول فقه (۲۵ نسخه)، تاریخ و سیر و جغرافیا (۹ نسخه)، درایه و رجال (۱۸ نسخه)، دستورزبان و قواعد نظم و نثر (۱۶ نسخه)، ریاضیات [حساب، هندسه، هیئت، نجوم، تقویم، اختیارات، دفاتر خرج] (۲۲ نسخه)، شعر و دیوان و ادبیات و منشآت (۵ نسخه)، آثار شیخیه (۲۰ نسخه)، طب (۴ نسخه)، فرهنگ لغات و دایرةالمعارف (۸ نسخه)، فقه (۹۴ نسخه)، فلسفه و کلام [منطق، اصول عقاید، تصوف و عرفان] (۹۹ نسخه)، قرآن و علوم قرآنی [تفسیر، تجوید، قراءات، آیات الاحکام] (۲۶ نسخه). مؤلف رساله‌های مجموعه‌ها را در این فهرست با شماره‌های فرعی نسبت به اصلی شناسانده است. در سمت راست شماره فرعی و در سمت چپ شماره اصلی قرار گرفته است. مؤلف برخی نکات و اطلاعات جدید را درباره نسخه‌ها که در مجلدات ۶ و ۷ نیاورده است، در انتهای این فهرست با ذکر جلد کتاب و صفحه آن به خواننده عرضه می‌کند. بخش پایانی این کتاب نمایان آن است شامل نمایه نسخ معرفی شده به ترتیب الفبا، نمایه نسخ معرفی شده به ترتیب شماره، نمایه نسخ فارسی، نمایه نسخ عربی، نمایه موضوعی نسخ معرفی شده با رعایت ترتیب الفبایی و نمایه عام شامل کسان، جایها و کتب. در این جلد نیز تصاویر برخی نسخ ممتاز به چشم می‌خورد همچون: تحفة الشاهیه، الناصریات، کواکب الدریه و کنز الفوائد.

جلد نهم (بخش اول و بخش دوم) فهرست (کتب خطی فارسی و عربی) چاپ در سالهای ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷:

در بخشهای اول و دوم این مجلد ۹۱۰ نسخه معرفی شده است. بخش اول جلد نهم - آنچنان که خود مؤلف اشاره می‌کند - درواقع، مکمل جلد پنجم به حساب می‌آید. دلیل آن را مؤلف فقدان کتابشناسی نسخه‌های جلد پنجم که خاص موضوع فلسفه بوده و به طور الفبایی انجام یافته است می‌داند. شایان ذکر است که در جلد پنجم، نسخه‌های معرفی شده یا کتابشناسی ندارد یا با اشاراتی غیرکافی آورده شده است. در انتهای بخش اول این فهرست، مؤلف برخی اشتباهها را جبران کرده یا نقایصی را که در کتابشناسی‌های نسخ این بخش پیش آمده است با ذکر صفحه و نام کتاب و مؤلف، به صورت تعلیقه تکمیل کرده است. در بخش اول جلد نهم فقط به نمایان کتب و رسالات اکتفا شده است. بخش دوم جلد نهم به معرفی دیگر نسخ محفوظ در کتابخانه اختصاص پیدا کرده است. ذیل بخش دوم جلد نهم از سه بخش تشکیل شده است که اولین آن، نمایه کتاب معرفی شده در بخش اول و دوم ج ۹ به ترتیب شماره است. دومین بخش آن نمایه افراد، کتابها، نامه‌ها، جایها و طوایف است. بخش سوم این ذیل، تعلیقات و استدرکات مؤلف را دربر می‌گیرد.

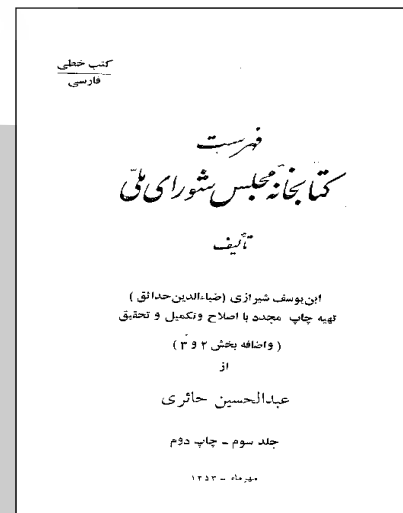
جلد دهم (بخشهای اول، دوم، سوم، چهارم) فهرست (کتب خطی فارسی و عربی) چاپ در سالهای ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۵۲: بخش اول جلد دهم را استاد با همکاری علامه اوحدی و سیدابراهیم دیباجی تهیه

کرده است و تجدیدنظر و تحقیق نهایی با خود وی بوده است. قسمتی از بخش اول جلد ده مربوط به معرفی نسخه‌های خطی کتابخانه مرحوم ملک‌الشعراء بهار است که تعداد آن بالغ بر ۱۰۰ نسخه می‌شود. در انتهای بخش اول مجلد ۱۰ نمایان کتب و رسائل معرفی شده به ترتیب الفبایی فراهم آمده است. در این مجلد ۶۱۱ نسخه معرفی شده است. بخش دوم جلد ده که به فاصله چهل روز پس از چاپ بخش اول به چاپ رسیده است، شامل ۷۰۵ نسخه دیگر کتابخانه مجلس شورای ملی است. در انتهای این بخش نیز نمایه‌ای از کتابهای معرفی شده به ترتیب الفبا آمده است.

در بخش سوم جلد دهم ۱۰۱۷ رساله و کتاب خطی که در ۳۸۲ مجلد قرار دارد معرفی شده است. در انتهای این بخش نمایه‌ای از کتابها و رساله‌های معرفی شده به ترتیب الفبا درج شده است.

بخش چهارم جلد دهم اختصاص به نسخه‌های خطی مرحوم میرزا طاهر تنکابنی دارد. در ابتدای این کتاب، مؤلف شرح احوالی از ایشان و درجه علمی و مشاغل وی برای آگاهی خواننده نگاشته است و سپس ۳۰۰ نسخه را معرفی کرده است. گفتنی است که ۷۰ نسخه دیگر این مجموعه در مجلدات ۵ تا ۹ و بخشهای ۱ تا ۳ از جلد ۱۰ شرح و معرفی شده است. مؤلف علاوه بر اطلاعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی یادداشتهای مرحوم تنکابنی را که در لابه‌لا و کنار صفحات کتابها نوشته شده است، در فهرست پنجم و بخش چهارم مجلد دهم، نقل کرده و به خواننده فهرست بشارت چاپ کامل و

استاد حائری با دقت و وسواس علمی، کوتاه و گویا، آنچه برای شناخت یک نسخه لازم است به خواننده منتقل می‌کند، نه بیش و نه کم

مرتبی از این فهرست داده است که تاکنون کتابی به چاپ نرسیده است؛ یا در صورت چاپ، بنده از آن بی‌خبرم. استاد در انتهای بخش چهارم مجلد دهم به خوانندگان خبر چاپ جلد مکمل دیگری را داده است که حاوی تعلیقات این چهار جلد و نمایگان عام آن با عنوان تکملة جلد ۱۰ است. این جلد مکمل نیز هنوز به چاپ نرسیده است.

جلد هفدهم فهرست (کتب خطی فارسی، عربی، ترکی) چاپ در سال ۱۳۴۸:
در این مجلد ۷۲۳ نسخه از ۴۶۰ مجلد معرفی شده است. مؤلف در این جلد برخی از کتابشناسی‌ها را نظر به تکرار آن، به دیگر فهرسی که دربارهٔ آنان صحبت کرده ارجاع داده است. در انتهای این فهرست فقط به ارائهٔ نمایهٔ نسخ و رسالات معرفی شده به ترتیب حروف الفبا اکتفا شده است.

جلد نوزدهم فهرست (کتب خطی فارسی، عربی، ترکی) چاپ در سال ۱۳۵۰:
این مجلد به رساله‌ها و کتابهای ریاضی و طبی اختصاص پیدا کرده است. در باب اهمیت نسخ این جلد و جلد بیستم، استاد معتقد است:

«... گنجینهٔ عظیمی از مؤلفات و آثار علمی و ریاضی و طبی، علمای مسلمان از قدما و متأخرین در این کتابخانه فراهم آمده، آثار گرانبهایی است که جز اندکی از بسیار آن شناخته نیست [در طی مراحل فهرستنویسی] با ریاضیدانان محقق و صاحب‌رأیی آشنا شدم که نام آنان در هیچ مرجعی یاد نشده و در هیچ سرگذشت و یا فهرست، تألیفی به آنان نسبت نداده‌اند و نیز دریافتم که مؤلفات بسیاری از دانشمندان نامدار و مشهور مسلمان

به درستی مورد مطالعه و تحلیل قرار نگرفته و نیز پاره‌ای از کتابها به مؤلفان دیگر منسوب گشته و مؤلف حقیقی آن اثر ناشناخته است...».

این کتاب دارای دو ذیل است: یکی نمایهٔ نام کتابهای معرفی شده و دیگر نمایهٔ نام مؤلفان.

جلد بیستم فهرست (کتب خطی فارسی، عربی و ترکی) در دست چاپ:

در این جلد نیز مؤلف به معرفی نسخه‌های ریاضی و طبی پرداخته است که هنوز به چاپ نرسیده است.

جلد بیست و یکم فهرست (کتب خطی فارسی و عربی) چاپ در سال ۱۳۵۷:

این جلد فهرست کتابخانهٔ مجلس اختصاص به معرفی ۳۶۸ مجموعه و نسخهٔ خطی کتابخانهٔ مجید فیروز ناصرالذوله است که به این کتابخانه اهدا شده است.^{۱۶} مؤلف از میان این ۳۶۸ مجموعه و نسخه، ۶۲۹ عنوان کتاب و رساله که در میان آنها آثار نادر و نفیس بسیار است شناسانده است. در پایان این جلد، نمایهٔ کتابها و رساله‌های معرفی شده به ترتیب حروف الفبا، نمایهٔ کتابهایی که به مناسبتی در این فهرست از آنها یاد شده، نمایهٔ نویسندگان کتابها و دیگر افرادی که در این فهرست از آنان یاد شده است، فراهم آمده است. مؤلف در تهیهٔ مطالب ۲۰۰ نسخهٔ این فهرست، از همکاری دکتر علی‌اکبر صادقی سود برده و مرحوم سیدجلال شعاعی کرمانی نیز در بازنویسی و تنظیم قسمتی از یادداشتها به ایشان کمک کرده است.

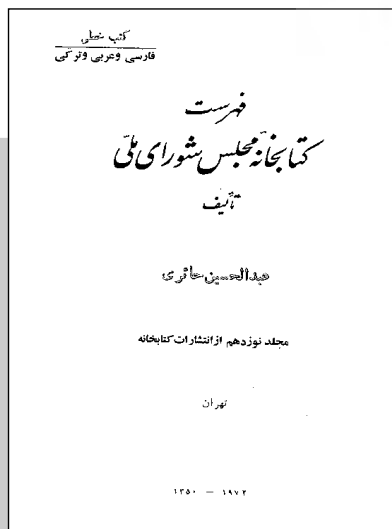
جلد بیست و دوم فهرست (کتب خطی فارسی، عربی، ترکی) چاپ در سال ۱۳۷۴:

این جلد شامل ۱۴۵ مجموعه است که مربوط به کتابهای اهدایی مرحوم سیدمحمد صادق طباطبایی است.^{۱۷} از مجموعه ۱۴۵ نسخه، ۹۴۰ رساله و کتاب شناسایی و معرفی شده است. طبق نظر استاد حائری، مجموعهٔ طباطبایی، مجموعه‌ای است غنی از متون کهن و نفیس فارسی و عربی و رسائل نادر.

در آغاز انتقال این کتابخانه به مجلس، زنده‌یاد دکتر عباس زریاب خوبی، دو فهرست برای این کتابها تهیه کرد. یکی فهرست اجمالی و کوتاه بود و فهرست دیگر مربوط به موضوعات آن بود که در ۱۶ برگ تهیه شد. به نظر استاد حائری کار ارزنده‌ای بود، هرچند که شامل همهٔ موضوعات این مجموعه نمی‌شد.^{۱۸} برای این جلد دو نمایه استخراج شده است: یکی نمایهٔ اسامی کتابهای معرفی شدهٔ این مجموعه به ترتیب الفبا و دیگر نمایهٔ مؤلفان و کاتبان نسخه‌های معرفی شده به همراه اسامی کتب و جایها.

جلد بیست و سوم (بخشهای ۱، ۲، ۳) فهرست (کتب خطی فارسی، عربی، ترکی) چاپ در سالهای ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷:

این جلد که به سه بخش تقسیم شده است همچون جلد ۲۲ به معرفی مجموعه‌های گنجینهٔ خطی اهدایی مرحوم سیدمحمدصادق طباطبایی می‌پردازد. بخش اول جلد بیست و سوم شامل ۱۱۰ مجموعه و جنگ است که به واسطهٔ آن ۷۲۵ رساله و کتاب معرفی شده است. در انتهای این بخش، مؤلف نمایهٔ کتابها و رسالات معرفی شده، نمایهٔ مؤلفان نمایهٔ کاتبان، نمایهٔ کتابهایی که به مناسبتی از آنها یاد شده، نمایهٔ افرادی که به مناسبتی از آنان مطلبی آورده شده است و

از میان ۳۹ مجلد فهرست چاپ شده و چاپ نشده، کتابخانهٔ مجلس، ۱۷ مجلد آن به همت استاد حائری گردآمده است و دو مجلد آن توسط ایشان بازبینی شده و به چاپ رسیده است و بر ۶ مجلد آن نیز نظارت علمی داشته‌اند

نمایه مکانها را برای علاقه‌مندان فراهم کرده است.

بخش دوم این مجلد شامل ۹۳ مجموعه است که برخی از این مجموعه‌ها شامل ۱۰۶، ۸۶، ۶۳، ۲۶ و ۲۰ رساله می‌شود. در این بخش به روی هم ۷۱۵ رساله و نسخه خطی معرفی شده است. مؤلف در انتهای این بخش نمایندگانی برای سهولت تحقیق فراهم کرده است: نمایه کتابهای معرفی شده، نمایه مؤلفان، نمایه کاتبان و سایر مأخذی که به مناسبتی از آنها یاد شده، نمایه افراد، فرق و مذاهب و نمایه جایها.

بخش سوم جلد بیست و سوم نیز به فهرست توصیفی مجموعه‌های گنجینه اهدایی مرحوم طباطبایی اختصاص دارد که هنوز به چاپ نرسیده است.

جلد بیست و چهارم فهرست (کتاب خطی فارسی و عربی) در دست چاپ:

این جلد اختصاص به معرفی کتابهای خطی گنجینه اهدایی مرحوم سیدمحمد صادق طباطبایی دارد که تا به حال چاپ نشده است.

ب. فهرسی که استاد حائری در آن تجدیدنظر و اصلاح کرده‌اند: جلد سوم فهرست (کتاب خطی فارسی) تجدیدچاپ به سال ۱۳۵۳:

جلد سوم فهرست کتابخانه مجلس، برای اولین بار در سال ۱۳۲۱ خورشیدی توسط زنده‌یاد ابن‌یوسف شیرازی تهیه و تألیف شد. ولی پس از سالها به علت نایاب شدن این مجلد از فهرست، اولیای کتابخانه درصدد

برآمدن تا آن را تجدیدچاپ کنند. برای تجدید چاپ این جلد قرار شد تا استاد حائری به بازنگری و تصحیح آن اهتمام ورزد. ایشان نیز در چاپ دوم این مجلد اصلاحات و اضافاتی بر آن نگاشتند که عبارت است از:

پاره‌ای از نسخه‌ها که در چاپ اول با نام دیگری معرفی شده است همچون نسخه بحر موج تألیف فاضل هندی در چاپ جدید به تفسیر قرآن از شریف لاهیجی تغییر یافت یا نسخه وقوف و فوائد در این چاپ به کنزاللطایف تبدیل شد. اجزای مجموعه‌ها در چاپ اول دارای یک شماره اصلی بود که استاد حائری در تجدید چاپ برای هر مجموعه یک شماره قرار داده و در برابر هر یک از شماره‌های مجموعه، شماره‌هایی نیز به اجزای مجموعه داده است که بدین ترتیب

۳۸ عنوان جدید از کتابها و رساله‌های مجموعه‌ها را در چاپ جدید مشخص کرده است. ابن‌یوسف شیرازی در چاپ اول درباره شرح احوال مؤلفان معروف همچون سعدی، عطار و... به تفصیل سخن رانده است که در چاپ دوم استاد حائری هرجاسخن و تحقیقی غیرضروری در شناساندن نسخه‌ها و مؤلفان بوده، حذف یا کوتاه کرده است. استاد حائری همچنین به شناسایی برخی افتادگیهای مندرجات سفینه‌ها و مجموعه‌ها که مؤلف به دلیل بی‌توجهی یا اجمال در معرفی از آن صرف‌نظر کرده، اهتمام ورزیده است. در تجدیدچاپ این مجلد، استاد حائری تعلیقات و استدراکات و یادآوری پاره‌ای از نکات اصلاحی درباره تکمیل شناسایی جنگ‌ها و مجموعه‌ها را به صورت پاورقی آورده است و

با افزودن حروف رمز (ح) آن را از پاورقیهای مؤلف متمایز کرده است. در فهرس انتهایی نیز علاوه بر نمایه چاپ اول، نمایه افزوده‌ها و نسخه‌های شناسانده شده و نیز نمایه مؤلفان و صاحبان آثار تازه شناسانده شده را بر کتاب افزوده است. این فهرست با افزوده‌های جدید در مهرماه ۱۳۵۳ چاپ شد.

جلد ششم فهرست (کتاب خطی فارسی) چاپ شده در سال ۱۳۴۴: این جلد از فهرست توسط زنده‌یاد سعید نفیسی تهیه و تألیف شده است و پیش از جلد پنجم به چاپ رسیده است استاد حائری «در غیبت آقای نفیسی» ۱۹ اوراق آن را تنظیم کرده، اصلاحات و تعلیقاتی نیز بر آن افزوده است.^{۲۰}

ج. فهرسی که استاد حائری نظارت آن را برعهده داشتند:

مجلدات ۲۵ و ۲۶ و جلد‌های ۳۵ تا ۳۸ کتابخانه مجلس براساس قرارداد منعقد بین مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی حوزه علمیه قم و کتابخانه مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، توسط آقای علی صدرایی خویی و هفت محقق^{۲۱} دیگر در طی ۴ سال برای ۳۵۰۰ نسخه کتابخانه انجام شد. استاد حائری، چنانکه روی جلد نیز درج شده بر کار نظارت داشته است. نتیجه تحقیق، پس از تهیه مطالب نسخه‌شناسی و کتابشناسی و تدوین آن و پس از حروفچینی اولیه به استاد حائری تحویل داده می‌شد و استاد پس از مطالعه، یادداشتها و اصلاحات خود را بر روی متن اعمال می‌کرده است.^{۲۲}

استاد حائری جهت معرفی نسخ ابتدا نام نسخه و زبان نگاش آن و پس از آن نام مؤلف و زمان حیات او را آورده است. سپس موضوع کتاب و در ادامه اطلاعات کتابشناسی مربوط به آن و در آخر اطلاعات نسخه‌شناسی را برای آگاهی از محتوای هر نسخه و رساله ارائه کرده است

کتاب خطی فارسی - عربی - ترکی

فهرست

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

جلد ۲۳ :

شامل کتب خطی مجموعه اهدایی

سید محمد صادق طباطبائی

تالیف

عبدالحسین حائری

تهران

۱۳۷۰

ترتیب فهرست نویسی و اهمیت آن از دید استاد حائری

استاد حائری جهت معرفی نسخ ابتدا نام نسخه و زبان نگارش آن و پس از آن نام مؤلف و زمان حیات او را آورده است. سپس موضوع کتاب و در ادامه اطلاعات کتابشناسی مربوط به آن و در آخر اطلاعات نسخه‌شناسی را برای آگاهی از محتوای هر نسخه و رساله ارائه کرده است.

مطالب فوق اندکی است از رنج بسیار استاد عبدالحسین حائری در احیای میراث کهن ایران و اسلام، رنجی که هیچ‌گاه حاضر نشد برای به دست آوردن ریاست و قدرت آن را فدا کند. استاد متواضعانه بر این نکته تصریح کرده‌اند که برای حسن ختام آورده می‌شود:

«... شناسایی کتابهای خطی اسلامی، گام اول در تدوین تاریخ صحیح علم در اسلام است و انجام این مرحله و برداشتن این گام، نخست به صرف وقت و دقت نیروی کارشناس آشنا با مؤلفان اسلامی و مؤلفات آن نیاز دارد و فرصت کافی می‌طلبد.»^{۳۳}

یادداشت‌ها:

۱. حائری، عبدالحسین. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۵، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۵، مقدمه، ص ۱.
۲. همان کتاب، ج ۹ (۲)، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۷، مقدمه ص ۱.
۳. همان کتاب، ج ۹ (۱)، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۶، ص ۲۹۲.
- ۴، ۵. کتاب عین‌الحکمة و تعلیقات آن دو

رساله گرانسنگ و بازمانده از یکی از جریانهای مهم فلسفی سده ۱۱ هجری است، تألیف حکیم فرزانه میرقوام‌الدین محمد رازی تهرانی از شاگردان و مروجان اندیشه‌های ملارجبعلی تبریزی کتاب عین‌الحکمة برای نخستین بار در سال ۱۳۷۴ به اهتمام علی اوجبی در مرکز نشر میراث مکتوب به چاپ رسید و سپس به همراه تعلیقات در سال ۱۳۷۸ توسط سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ ارشاد اسلامی چاپ شد.

۶. حائری، عبدالحسین، همان کتاب، ج ۹ (۲) ص ۹۵۸.
۷. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۱۰ (۴) تهران، چاپ اول، ۱۳۵۲، ص ب.
۸. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۲۳، تهران، چاپ اول ۱۳۷۶، ص ۱۰۳.
۹. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۵، ص ۱۴۳.
۱۰. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۹.
۱۱. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۵، ص ۳۷۱.
۱۲. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۲۱، ص ۸۷.
۱۳. همان مؤلف، همان کتاب، ج ۹، ص ۳۴۶.
۱۴. در کلیه مجلداتی که استاد حائری تهیه کرده‌اند، این جمله و جملات مشابه دیده می‌شود.
۱۵. مجلدات اول و دوم فهرست این کتابخانه را یوسف اعتصامی (اعتصام‌الملک) به ترتیب در سالهای ۱۳۰۵ و ۱۳۱۱ خورشیدی تألیف کرده است. جلد سوم را ابن‌یوسف شیرازی در سال ۱۳۱۸ تهیه کرده است. جلد ششم را سعید نفیسی در سال ۱۳۴۴ تألیف کرده است. جلد هشتم را خانم فخری راستگار به نگارش درآورده است. مجلدات ۱۱ تا ۱۶ توسط احمد منزوی و زیر نظر ایرج افشار، محمدتقی دانش‌پژوه و علی‌نقی منزوی به ترتیب در سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۴۸ به چاپ رسیده است. جلد ۱۸ فهرست

کتابخانه مجلس که مربوط به کتب اهدایی رهی معیری است (۲۳ نسخه خطی و ۱۶۵۵ کتاب چاپی) به کوشش خانم فخری راستگار چاپ شده است. مجلدات ۲۵، ۲۶، ۲۸ تا ۳۵، توسط علی صدایی خوبی در سال ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ خورشیدی به انجام رسیده است. از این میان مجلدات ۲۰، ۲۳ (۳)، ۲۴ هنوز چاپ نشده است و مجلدات ۲۷ تا ۳۴ و جلد ۳۹ که مربوط به مجموعه اهدایی خاندان معزی است (شامل ۴۲۰ نسخه خطی و ۷۳۳ جلد کتاب چاپی) هنوز تألیف نشده است.

۱۶. مجموعه اهدایی مرحوم مجید فیروز ناصرالدوله شامل ۳۶۸ جلد نسخه خطی و ۱۳۰۰ مجلد کتاب چاپی است.
۱۷. مجموعه اهدایی مرحوم سیدصادق طباطبایی شامل ۱۴۳۸ نسخه خطی و ۱۷۰۶ جلد کتاب چاپی است.
۱۸. حایری، عبدالحسین، همان کتاب، ج ۲۲، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص شش.
۱۹. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۶، مقدمه دکتر تقی تفضلی رئیس کتابخانه.
۲۰. پیشین، ج ۶، صفحات متعدد از جمله صص ۶۲، ۶۷، ۷۴.
۲۱. ابوالفضل حافظیان، رضا قبادلو، رمضانعلی انتظار، محمدعلی کوشا، اسماعیل محمدی کرمانشاهی، قاسم شیرجعفری و محمد کاظمی.
۲۲. آل‌رضا امیری، کاظم. «فهرست‌نگاران نسخ خطی در کتابخانه مجلس» پیام بهارستان، س ۱، ش ۷، ص ۴۴.
۲۳. حائری، عبدالحسین. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۲۲، ص شش.

کتاب خطی فارسی - عربی - ترکی

فهرست

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

جلد ۲۲:

شامل کتب خطی مجموعه اهدایی
سید محمد صادق طباطبائی

تألیف

عبدالحسین حائری

تهران

۱۳۷۴

... شناسایی کتابهای خطی اسلامی، گام اول در تدوین تاریخ صحیح علم در اسلام است و انجام این مرحله و برداشتن این گام، نخست به صرف وقت و دقت نیروی کارشناس آشنا با مؤلفان اسلامی و مؤلفات آن نیاز دارد و فرصت کافی می‌طلبد